

PATAKI ELVIRA

Cápaapák, delfinanyak: Szemelvények az ailianos *De natura animalium* tengeri élőlényekkel kapcsolatos feljegyzéseiből

Vígh Éva tudományos munkásságának fontos területét jelentik a reneszánsz és a barokk eszme- és művelődéstörténetében, irodalmában egyaránt fontos szerepet játszó, fiziognómiával kapcsolatos kutatások. A fizikai adottságok és az emberi jellem összefüggését feltételező tan elvólászthatatlan az állati és az emberi világ, természet és erkölcs viszonyát taglaló művektől. Az ünnepezt értő fordítója, értelmezője és kiadója az állati/emberi viselkedés esetleges hasonlóságáról szóló antik és újkori forrásoknak, kézikönyveknek. Az alábbi fordítás a császárkor görög nyelvű írója, Ailianos (~175–~235) állatvilággal kapcsolatos gazdag miscellanea-gyűjteményének első kötetéből közöl zoológiai, etológiai és etikai megfigyeléseket tartalmazó szemelvényeket, amelyeknek főszereplői az ókori filozófiai, irodalmi tradícióban a logost nélkülöző állatok közül is a legfejletlenebbek közé sorolt, hangadásra, kommunikációra képtelen vízi élőlények. A tenger lakói az Akadémia és a Sztoa eszmeiségét ötvöző Ailianos bemutatásában pozitív (összetartás, hűség, önfeláldozás) és negatív (harag, bosszúállás) érzelmek, valamint bizonyos fokú értelem jeleit mutató lények, akiknek egyes megnyilvánulásai a tudatos, értelmes emberi cselekvéssel is rokoníthatóak, s akiknek nemes viselkedése néhány esetben az ember számára is erkölcsi példával szolgál.¹

Kulcsszavak: Ailianos, halak, állati jellem és viselkedés

1, 2

A papagájhal (σκάρος) algákkal és mohával táplálkozik.² A legbujább az összes hal közül, és pontosan a nőstény iránti telhetetlen vágya miatt

¹ A témáról bővebben ld. PATAKI (2015).

² A fordítás alapjául szolgáló kiadások: HERCHER (1864), SCHOLFIELD (1971). A fordításhoz és a jegyzetekhez ezeken túl figyelembe vettem ZUCKER (2019) fordítását. A mű első két könyvének teljes szövege MAGYAR (2002) élvezetes, de a szerkesztők által nem kellőképp gondozott fordításában is megjelent. – Az Ailianos említette fajok azonosítá-

esik fogságba. Ennek ismeretében a tapasztalt halászok az alábbi módon járnak el: amikor nőtényre akadnak, annak ajkára alfafűből font vékony zsineget kötnek, s így úsztatják a tengeren az eleven állatot, tudván, merre van a halak hálószerkezte és nappali tartózkodási helye, gyülekezőpontja. Ólomból három ujnyi hosszú, kerekded súlyt készítenek, amelynek mindkét végén kis kötelet fűznek át, ezzel vontatják a rabságba esett halat. A bárkában ülők egyike széles szájú varsát rögzít az oldalfalhoz, amelyre kívülről előzetesen megfelelő méretű kődarabot illesztnek fenéksúlyként, s azután az egészet a fogoly példánnyal azonos irányba fordítja. A hímek pedig, miként az ifjak egy-egy szép lány látán, a vágától ösztökélve utánavetik magukat, ki-ki igyekszik megelőzni a többit és a nőtény közelébe férkőzni, annak testéhez dörgölőzni – éppen úgy, mint a szerelemtől beteg férfiak törekednek a csókra, cirógatásra, s egyéb efféle szerelmi évdésre. A halász pedig, finoman és óvatosan mozgatva a vonzó csalit, cselt vet, lesben áll, és az udvarlókat (már ha szabad e kifejezést használnom) imádotjtjukkal együtt tereli be egyenest a varsába. Amint a halak egy szintre kerülnek a varsával, a halász beledobja az ólomsúlyt is, amely esés közben magával rántja a csábítót is a zsinag végén. E módon ejtik el a csali után a varsába beúszó hímeket, akik így fizetnek szerelmi vágyukért.

1, 3

A pérhal (κέφαλος, *Mugil cephalus*)³ az állóvizekben élőkhöz tartozik, s úgy tartják, képes úrrá lenni gyomra felett és mértékletességet gyakorolni. Élő állatra soha nem támad, mintha természetétől fogva békeszerződés kötné minden más halhoz. Valahányszor azonban elhullott példányra akad, azt elfogyasztja. Nem csap le rá azonban azelőtt, hogy oldalba ne bökné a tetemet a farkával: amennyiben az állat nem mozdul, zsákmányként megragadja, ha viszont megmoccan, a pér békén hagyja és távozik mellőle.

---

sa, taxonómiai besorolása többnyire bizonytalan. Az alábbiakban a biztosan azonosítható fajoknál szereplő latin rendszertani nevek ZUCKER (2019) szövegét követik. További adatok a papagájhalról: *De natura animalium* (a továbbiakban NA) 2, 54; 12, 42; 16, 2; *Epilogus*.

³ További adatok: NA 1, 12; 13, 19; 14, 22.

1, 4

Megbízható férfiak, egymást segítő vitéz bajtársak módjára tisztelik egymást azok a halak, akiket a vízi vadászatban jártasak többnyire *anthias*nak (ἀνθίας)⁴ neveznek, s akiknek lakhelye a nyílt tenger. Ezek, amint csak észreveszik, hogy egy társuk horogra akadt, a lehető leggyorsabban odaúsznak hozzá, s ahányan csak vannak, háttal a bajba jutottra tapadnak, nekipréselődnek, és amennyire csak tudják, teljes erejükből odébb lökik, hogy így akadályozzák meg annak fogságba esését. – A papagájhalak szintén derék védelmezői saját gyülekezetüknek. Közel mennek ugyanis a bajba jutotthoz és nagy erővel igyekeznek szétharapni a horgászszinórt, hogy így szabadítsák ki fogságba esett társukat. Sokszor képesek valóban elrágni a zsinórt, megmentve így társukat, akit aztán szabadon távozni engednek anélkül, hogy bármiféle fizetséget várnának tőle ezért. Gyakran azonban nem járnak sikerrel és kudarcot vallanak, noha teljes odaadással megtettek mindent, ami csak tőlük telt. Azt mondják, előfordul olyan is, hogy a papagájhal már a hálóba került, de onnan a farka egy darabja még kilóg: ilyenkor a többi, még szabadon mozgó hal odaúszik, s a bent lévő fogaikkal megragadva kihúzzák. Ha pedig a rabságba esett példány feje lóg ki a varsából, akkor a kintiek egyike a saját farkát nyújtja be neki, a fogoly ráharap és így követi a másikat. Íme, uraim, így cselekednek a papagájhalak, akik nem tanulták a szeretetet (φιλειν), hanem veleszületett képességük az.

1, 13

A halak a józan mértéktartás példái is lehetnek. Az Etna-hal (αιτναϊος)⁵ legalábbis, miután társával mint törvényes feleségével párosodik és birtokba veszi annak ágyát, más nősténnyel nem érintkezik többé. Hogy húséges maradjon, nincs szüksége esküvői szerződésre, hozományra, s nem kell attól sem tartania, hogy helytelen bánásmód miatt perbe fogják, és rettegnie kell majd Solón előtt.⁶ Micsoda nemes, felettebb tiszteletre méltó törvények, amelyeknek a kéjvágyó emberi faj nem áthat nem engedelmeskedni!

⁴ Azonosítása bizonytalan. További adatok: NA 3, 28; 8, 28; 12, 47.

⁵ Azonosítása bizonytalan.

⁶ A műben többször (NA 2, 42; 6, 61; 9, 1) is említett athéni törvényhozó házassági rendelkezéseiről ld. Plut. Sol. 20, 4.

1, 14

Az ajakoshal (κόσσυφος)⁷ rejtek- és tartózkodási helye a kövek és a víz mosta sziklaüregek. A hímek mindegyike több nőtényt vesz feleségül, s távol tartja magát ezen üregektől, mintha csak azok az ifjú arák számára fenntartott, zárt női lakosztályok lennének. A násszal kapcsolatos efféle elpuhultságot és a férj vágyának több feleség közti megosztását az ágy gyönyöreiben dőzsölő barbárok szokásának tekinthetnénk, s csipetnyi humorral vegyítve a komolyságot, a médek, a perzsák életviteléhez hasonlíthatnánk. Az összes halfaj közül ez a legféltekenyebb egyébként is, de kiváltképp olyankor, amikor feleségeik utódokat szülnek nekik. (Ha mindez meglehetősen merész, már-már dévaj fogalmazásnak tűnik, maguk a természet által produkált jelenségek jogosítanak fel bennünket az ilyesfajta szóhasználatra.) A szülés kínjait megtapasztaló nőtények teljes visszavonultságban, nyugalomban hálószobáikban maradnak, a hím viszont, gondos férj módjára, utódait féltve lesben áll a bejáratnál, készen a kívülről érkező esetleges támadások kivédésére. Úgy tűnik ugyanis, szereti még meg sem született kicsinyeit, s már ekkor, előre elfogja az atyai gondoskodással együtt járó aggodalom. Ott őrködik álló nap étlen-szomjan, egyetlen tápláléka a nyugtalanság. Késő délután azután felhagy sors adta feladatával, élelem után néz és lel is harapnivalót. A bent lévő nőtények mindegyike, akár vajúdik még, akár már gyermekágyban fekszik, bőszéggel talál magának algát az üregekben és a sziklák oldalában, nekik ez szolgál eledelül.

1, 15

Az ajakoshal fogásában tapasztalt halász ólomnehezékekkel ellátott horgára szép kövér garnélarákot (καρίς) tűz, s azt dobja ki csalinak. A zsinórt óvatosan mozgatva felkelti és felerősíti jövendő zsákmánya étvágyát, miközben az ide-oda tekergő rák azt a benyomást kelti, mintha csak az ajakoshal rejtekodújába készülné behatolni – az ilyesmit viszont az ki nem állhatja. Így aztán, amikor a hal efféle lesz figyelmes, haragjában igyekszik megsemmisíteni gyűlölt ellenfelét. Ilyenkor gyomrára sincs gondja: miután összezúzta a garnélát, otthagyja és továbbbúszik, meggyő-

---

⁷ További adatok: NA 1, 15; 12, 28; 14, 23.

zódése ugyanis, hogy tisztességesebb és előbbre valóbb a táplálkozásnál, hogy ne engedje lankadni éberségét. Máskor, ha egy elébe kerülő garnélából enne, áldozatát előbb összezúzza, majd hagyja a vízen lebegni egy darabig. Miután látja, hogy a rák biztosan elpusztult, máris nekilát. A nőstény ajakoshalak, amint azt tapasztalják, hogy a hím testével mintegy védőpajzsot von köréjük, ha szabad így fogalmazni, szépen otthon maradnak és a háztartással törődnek. Amikor azonban a férj eltűnik a látókörükből, kétségbe esnek: előhívja, kitereli őket a házból a rettegés, s így esnek fogságba. Mit szólnak vajon ehhez a költők, akik unos-untalan Iphhis lányát, Euadnét⁸ és Peliasét, Alkménét⁹ dicsérik?

1, 16

A halak között kivételesen jó apa a kék cápa (*γλαῦκος*, *Prionace glauca*).¹⁰ Nagy figyelemmel őrködik a társa által világra hozott utódok felett, nehogy támadás érje őket vagy megsérüljenek. Miközben a kicsik vidáman, félelem nélkül lubickolnak, apjuk nem lazít éberségén, némelykor utolsóként zárja kicsinyei sorát, máskor pedig hol ezen, hol azon az oldalon úszva kíséri őket. Ha valamelyik közülük megijed, kitátja a száját és oda fogadja be csemetéjét. A veszély elmúltával a menedékkérőt ugyanolyan állapotban bocsátja el, ahogyan befogadta, s az nyugodtan folytatja tovább az úszást.¹¹

1, 18

Az emberek lelkesen csodálják, mennyire szeretik a nők gyermekeiket. Mégis azt látom, az anyák képesek tovább élni fiuk vagy lányuk halála

---

⁸ Kapaneusnak, a Théba ellen támadó hét vezér egyikének felesége, aki gyászában önként vet véget életének s férje halotti máglyájára veti magát.

⁹ Az Euripidés drámájából is ismert mítosz szerint Alkétis vállalja férje, Admétos helyett a halált; a nemeslelkű asszonyt Héraklés hozza vissza az Alvilágból.

¹⁰ A fajról ez a mű egyetlen adata.

¹¹ A *Haplochromis* és a *Lebistes reticulatus* rendjébe tartozó fajok egyedei valóban az apaállat szájába menekülnek veszély közeledtével. A kései antikvitás keresztény teológusainál, így Basilius Magnus teremtéskommentárjában (*Hex.* 7, 2) a jelenség a minden élőlényre odafigyelő gondviselés példájaként szerepel; bizánci szerzőknél a Daphné-mítosz újraírásában is felbukkan a nimfát óvó szándékkal elnyelő föld és a halacszkákat ideiglenesen elnyelő felnőtt állat párhuzama (Kinnaamos, *Ethopoiia* 75).

után, s fájdalmuk elapadtával bizonyos idő múltán elfeledkeznek az átélt szenvedésről. Valójában a nősténydelfin (δελφίς, *Delphinus delphis*)¹² az, aki minden élőlény közül a leginkább, a legvégsőbb pillanattig ragaszkodik gyermekeihez. Két kicsinyt hoz világra [...], s amikor a halász háromágú szigonyával megsebszi vagy egyszerű szigonytüskével megdobja, [...].¹³ A szigony felső, átfúrt részéhez hosszú kötelet rögzítenek, a tüske pedig belemélyed az állat húsába és fogva tartja. Amíg a sebzett kisdelfinnek van még valamennyi ereje, a halász lazára engedi a kötelet, nehogy azt az állat szétszakítsa, s ezáltal két rossz dolog is bekövetkezzék, tudniillik, hogy a delfin, testében a szigonnyal, elússzék, ő maga pedig üres kézzel térjen haza. Amikor viszont érzi, hogy a delfin már fárad, és a sebesülés hatására elhagyja magát, lassan melléje irányítja hajóját és zsákmányul ejti. Az anyadelfin nem ijed meg a történetektől, nem menekül el félelmében, s a kifürkészhetetlen természetnek engedelmeskedve továbbra is ragaszkodik gyermekéhez. Bármekkora félelmet is próbálna ébreszteni benne a halász, nem zökken ki állhatatosságából, nem hagyja magára kicsinyét a halálban, hanem ott marad mellette, s mintha csak bosszút szeretne állni, olyan közel megy a halászhoz, hogy az akár ütést is mérhetne rá. Mindezek következtében gyermekével együtt esik fogságba, noha lehetséges volna neki elmenekülnie. Abban az esetben, ha mindkét ivadéka mellette van, és észreveszi, hogy az egyik a fentebbi módon megsebesült és fogságba esett, az anya elúzi, elkergeti a helyszínről a másikat, a sértetlent: annak farkát csapdossa, óvatosan, de harapásával is ösztökéli, s amennyire képes, fújásával is jelt ad neki a menekülésre – hangja, noha artikulálatlan, életet ment. A másik utód tehát épségben távozik, az anyaállat pedig ott marad, mígnem maga is fogságba esik, és együtt hal meg elejtett kicsinyével.

---

¹² A vízmélyi sötét közeg értelem nélküli lakóitól hagyományosan elkülönül a gazdag mitológiai, esztétikai konnotációval rendelkező delfin. Ailianos számos delfinelbeszélése közül (NA 1, 5; 2, 8–52; 4, 9; 5, 4–6–48; 6, 15; 8, 3–11; 9, 7–59; 10, 8; 11, 12–22–37; 12, 6–12–45; 14, 23–25–28; 15, 2–6–17–23; 16, 18) talán a leghíresebb a szerelmes delfin történettípusába tartozó, a poroselénéi ifjúval együtt nevelkedő delfinről szóló feljegyzés (NA 2, 6). A témához ld. DARAB (2018); VÍGH (2019: 66–69).

¹³ *Lacuna* a görögben.

1, 32

Az ellenszenv és a gyűlölet szörnyűségesen rossz és ártalmas betegség, ha már egyszer az értelemmel nem bíró állatokban is előfordul és eltávolíthatatlanul beléjük ivódik. A muréna (μούραινα, *Muraena helena*)¹⁴ ennek értelmében gyűlöli a polipot (πολύπους, *Octopus vulgaris*),¹⁵ amelynek esküdt ellensége a homár (κάραβος, *Palinurus vulgaris*),¹⁶ ez utóbbi viszont esküdt ellensége a murénának. A muréna hegyes fogaival ugyanis leharapdálja a polip csápjait, s ugyanezt teszi később is, magát ellenfele gyomrába fúrva, amint az érthető is: előbbi ugyanis gyorsan úszik, utóbbi viszont csak lomhán araszol. A polip, még ha váltogatja is színét a sziklákhöz igazodva, cselével sem ér el semmit, félelmetesen gyors felfogású ellenfele ugyanis hamar átlát rajta. Ami a homárt illeti, ezt a polip csápjaival megragadja és megfojtja, amikor pedig elpusztult, kiszívja húsát. A murénával szemben viszont más a helyzet: a homár maga elé tartja szarvait, és azokkal dühösen fenyegetve hívja párbajra a halat. A muréna erre, nem túl nagy előrelátással, megpróbálja leharapni az ellene szegezett ollókat, a rák viszont, mintha csak karok lennének, előre nyújtja ollóit s azokkal mindkét oldalról erősen megragadja a hal nyakát, s nem engedi a szorításból. A muréna dühösen tekereg ide-oda és rácsavarodik az éles szélű rákpáncélra, de mivel az testébe vág, erejét veszítve megdermed és kimerülten megadja magát, legvégül pedig ott fekszik leterítve, s a homár elfogyasztja.

1, 39

A tüskés rája (τρογγών)¹⁷ elejtésében különösen jártasak leginkább az alábbi módszert követve nem vétik el céljukat: megállnak bárkájukkal, táncba kezdenek és igen édesen énekelnek. Az állatokat egyrészt a hangzás varázsolja el, másrészt a tánc látványa bűvöli meg, s így egyre

¹⁴ További adatok: NA 1, 32–33–37–50; 5, 48; 8, 4–13; 9, 25–40–66; 11, 34–37.

¹⁵ További adatok: NA 1, 27–37; 4, 9; 5, 44; 6, 22–28; 7, 11; 9, 25–34–45; 10, 38; 11, 37; 13, 6; 14, 26. DARAB (2018); VÍGH (2019: 275–278).

¹⁶ További adatok: NA 9, 6–25; 10, 38; 11, 37; 13, 23–26; 14, 9; 16, 13.

¹⁷ A görögben a τρογγών szó szerepel, ami galambot is jelenthet, az állatot azonban a rájával (τρογγών θαλαττία, *Dasyatis pastinacea*) szokás azonosítani. További adatok: NA 1, 56; 2, 36–50; 8, 26; 9, 40; 11, 37; 17, 18.

közelebb merészkednek elejtőikhez. Azok szép lassan, tánclépésben terelgetik őket egészen addig a pontig, ahol kifeszített hálók formájában már készen áll a csapda szerencsétleneknek. Miután először a tánc és az ének ejtette rabul őket, most a háló fogságába esnek.¹⁸

1, 46

A tengeri fogasok (*συνόδοντες*, *Dentex vulgaris*)¹⁹ korántsem magányos állatok, s nem is viselik el az egymástól való távollétet, elszakíttóságot. Kifejezetten hajlamosak arra, hogy az egyes életkoroknak megfelelő csoportokat alkossanak. A fiatalabbak csapatokban úszkálnak, az érettebbek szintén közösen. Miként a közmondás is azt tanítja, *egykorú az egykorúval*, ezek a halak is örömuiket lelik közösen egy adott helyen tartózkodni a többiekkel, azonos tevékenységet űző és életmódot folytató társak, barátok módjára. A rájuk vadászókkal szemben az alábbi módszert eszelték ki: valahányszor egy horgász csalit dob nekik, gyorsan mind odaúsznak és kört formálva egymásra néznek, mintegy jelet adva, hogy senki ne közelítsen, még csak ne is érjen az előttük heverő csalétekhez. Így tehát, szépen felsorakozva nyugton maradnak. Ha netán egy másik rajból érkező fogas bekapja a horgot, az egyedülléte árát fogságba esésével fizeti meg. A horogra akadtat tehát a partra húzzák, a többieket pedig, akik nagyon is magabiztosak abban, hogy nem eshetnek áldozatul, pontosan amiatt fogják ki, mert megvetik a veszélyt.

1, 50

A muréna, amikor egész lényét eltölti a szerelmi vágy, kiúszik a szárazföldre és ott keres magának vőlegényt – ami azt illeti, hitvány egy vőlegényt. A vipera (*ἔχις*)²⁰ odújához megy oda ugyanis, s a két lény összefonódik. Azt is mondják, hogy a vipera, akit szintén a szerelmi összeolvadás vágya ösztökél, hasonlóképp a tengerpartra siet, s mint ahogyan

¹⁸ A zenei vonatkozásokról ld. PATAKI (2022: 62).

¹⁹ A fajról ez a mű egyetlen adata.

²⁰ További adatok: NA 1, 24–54; 2, 24; 6, 12–41–51; 9, 15–66; 10, 9–49; 5, 16; 10, 9; 15, 16; 17, 3.

az éjszaka mulatozók²¹ *aulos* hangja mellett kopognak szeretőjük ajtaján, úgy a vipera is füttyel hívja ki szerelmesét a vízből, aki meg is jelenik. A természet így terelgeti azonos vágy és közös ágy felé az egymástól távoli helyen élőket.²²

Források

- HERCHER 1864 R. HERCHER, *Claudii Aelianii De natura animalium libri XVII*, Leipzig, 1864.
- SCHOLFIELD 1971 A. F. SCHOLFIELD, *Aelian on the Characteristics of animals*, Cambridge MA, 1971.
- ZUCKER 2019 A. ZUCKER (trad.), *Élien: La personnalité des animaux*, Paris, 2019.

Felhasznált irodalom

- DARAB 2018 DARAB Á., *Az élővilág csodálatos élete. A delfin-materia*, in: Tóth O. (szerk.), *Miraculum: A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben*, Debrecen, 2018, 113–131.
- MAGYAR 2002 MAGYAR L. A. (ford.), *Ilyenek az állatok*, in: Bánki É. – Tóth T. (szerk.), *Palimpszeszt 17. Tanulmányok és műfordítások Zemplényi Ferenc 60. születésnapja tiszteletére*, 2002. május 8., <https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/49.htm>
- PATAKI 2015 PATAKI E., *A buja halaktól a szemérmes elefántig: morálfilozófia és elbeszélői stratégia Ailianos állattörténeteiben*, in: Tóth O. (szerk.), *Tempora mutantur: Tanulmányok az időről és a bűnről*, Debrecen, 2015, 211–252.
- PATAKI 2022 PATAKI, E., *Értelem, érzelem és esztétikum: Ailianos az állatok zenéjéről*, *Antikvitás & Reneszánsz*, 10 (2022) 45–56.
- VÍGH 2019 VÍGH É. (szerk.), *Állatszimbólumtár A-Z*, Budapest, 2019.

²¹ A mulatozó férfit jelölő *komastés* szó a görög színjátszás kialakulásában is fontos szerepet játszó, a Dionysos-kultuszhoz kötődő éjszakai zenés-táncos felvonulásra, a *kómosra* utal.

²² Az Ailianos által leírt jelenség a patrisztikus korban új elemmel bővül: a vipera az aktus előtt kiokádja mérgét, a pár így a hűsre és kölcsönös bizalomra épülő keresztény házasság emblémájaként is szerepel, vö. Bas. *Hex.* 7, 56. A két állat zeneiségéről ld. (PATAKI 2022: 57, 26. jz.)